

Львівський державний університет
ім. Івана Франка

На правах рукопису

УДК- 301.162+

327.56

Мацієвський Юрій Володимирович

**ТЕОРІЯ КОНФЛІКТУ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

спеціальність 23.00.01-

теорія та історія

політичної науки

автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Л ь в і в — 1996

196.36.093

Робота виконана на кафедрі політології
Львівського державного університету ім. І. Франка

ЛНБ України ім. В. Стефаника

кавалер ОО757098 (-)
доцент Поліщук Микола Васильович

Науковий керівник:

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук,
професор **Черниш Наталія Йосипівна**

кандидат філософських наук,
доцент **Фартушний Анатолій Андрійович**

Провідна організація:

Київський державний педагогічний
університет ім. М. Драгоманова

Захист відбудеться 12 грудня 1996 року о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.04.04. з політичних наук при Львівському університеті ім. І. Франка за адресою:
290602, м. Львів, вул. Університетська 1.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І. Франка
(м. Львів, вул. М. Драгоманова 5)

Автореферат розісланий 11 листопада 1996 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ЛНБ ім. В. Стефаника
Афі Університету
[Handwritten signature]

Денисенко В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема дослідження суспільних конфліктів набула нині особливого значення. Українське суспільство, яке переживає нелегкий період трансформацій, залишається політично незорганізованим, неструктурованим, розколотим регіонально і тому зберігає небезпеку виникнення деструктивних конфліктів.

Прийняття Верховною Радою України Основного закону нашої держави створює умови не лише для інституціоналізованого регулювання суспільних конфліктів, а й для формування у громадян відповідного ставлення до конфлікту як нормального суспільного явища.

Проте сама Конституція не може автоматично регулювати, а тим більше попереджувати виникнення конфліктів. Основи знань про сутність конфліктних процесів у суспільстві дає теорія конфлікту. Однак ця теорія є ще порівняно новою дисципліною для вітчизняних дослідників. Тому існує нагальна необхідність ґрунтового вивчення основних методологічних засад та концептуальних підходів, що існують в рамках теорії, як до аналізу суспільства в цілому, так і до вивчення одного з найбільш важливих соціальних явищ - конфлікту.

Теорія конфлікту як певна галузь суспільного знання вимагає особливого, власне політологічного аналізу, бо частіше в науковій літературі її розглядали тільки соціологічно (в порівняльно-методологічному плані).

Не менш актуальним є розгляд теоретичних проблем, пов'язаних з вивченням суспільних конфліктів. Насамперед сюди належить уточнення поняття конфлікту, його відмежування від інших суміжних понять, визначення основних підходів до аналізу суспільних конфліктів, проблеми типологізації конфліктів та ін.

Врешті проблема розвитку понятійного апарату політології, в руслі якої розробляється проблематика конфлікту, також вимагає особливої уваги. Поняття конфлікту є спільним для багатьох

суспільних наук, зокрема соціології, соціальної психології, філософії та ін. Концептуалізація поняття конфлікту в рамках цих дисциплін є різною. Тому виокремлення політологічного розуміння конфлікту є необхідним для формулювання предмету політологічного аналізу цього суспільного явища.

Усе викладене вище спонукало автора до дослідження теорії конфлікту в методологічному плані, що дало б можливість її подальшого розвитку та практичного використання науковцями України.

Об'єкт дослідження дисертаційної роботи - конфлікт як універсальний феномен суспільно-політичного життя.

Предметом дослідження є теоретичні моделі та концепції авторів, об'єднаних рамками сучасної теорії конфлікту. У зв'язку з цим аналізуються історичні форми розвитку теорії та особливості її функціонування у перехідні історичні періоди.

Ступінь розробки проблеми Політична стабільність, а особливо конфлікти і напруга - це коло питань, на яких значною мірою зосереджена увага політологів. Якщо на Заході вони широко висвітлювалися і лягли в основу відповідних політологічних концепцій, то в країнах, де панували командно-адміністративна система і тоталітарні режими, ці проблеми були витіснені на периферію суспільного знання. Існування конфліктів припускалося, у кращому випадку, в царині міжособистісних стосунків, якими займалася соціальна психологія, у дисциплінарному просторі якої й зосереджувалися дослідження цієї проблематики¹. Іншим напрямом, в якому допускалося розроблення проблеми конфлікту, була «критика буржуазної соціології». За всієї своєї ідеологічної заангажованості ці праці все ж таки давали уявлення про деякі ідеї західних теоретиків

---

¹Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт. - Москва, 1980;

Аронсон Д. Теория диссонанса // Вопросы философии. - 1987. - N 7.;
Здравомыслов А.Г. Фундаментальные проблемы социологии конфликта и динамика массового сознания // Социс. - 1993. - N 8 та ін.

конфлікту². Ще одним допустимим полем дослідження були «неантагоністичні конфлікти»³. Демократичні перетворення, що розпочались в СРСР у другій половині 80-х рр., відкрили простір для стихії конфліктів майже в усіх сферах нашого життя.

Радянське суспільствознавство виявилось теоретично обеззброєним перед цими процесами. Тому з'явилась потреба поглибленого вивчення суспільних конфліктів. Однак обмеженість марксистської методології не допускала можливості існування серйозних протиріч в радянському суспільстві: Це й зумовило те, що дослідження з цієї проблематики характеризувались певною описовістю та надмірною критикою західних теоретиків.

У зв'язку з геополітичними змінами (розпадом СРСР) та рядом невирішених внутрішніх питань, необхідність вивчення суспільних конфліктів набула особливого значення. Відтак проблематика конфлікту почала розроблятися в наукових центрах, що постали на територіях пострадянських республік.

Вивченням конфліктів досить інтенсивно почали займатись і в Україні, зокрема в Інституті соціології НАН України, в Інституті досліджень проблем молоді, Інституті стратегічних досліджень та в інших наукових центрах. У 1992 та 1994 роках у Чернівцях були проведені наукові конференції, присвячені проблемі соціальних конфліктів, опубліковані наукові збірники тез доповідей на цих конференціях⁴.

Перші спроби застосування конфліктного підходу до аналізу суспільно-політичних процесів в Україні були здійснені в рамках проекту

---

²Нечипоренко Л.А. Буржуазная социология конфликта. - Москва, 1982; Лёве Б. Классовая борьба или социальный конфликт. О теориях «равновесия» и конфликта в буржуазной политической социологии. - Москва, 1976; Буржуазное общество в поисках стабильности. - Москва, 1991 та ін.

³Платонов Ю.В. Социальные конфликты на производстве // Социс. - 1991. № 11; Зайцев Л.К. Социально-трудовой конфликт - это норма // Социс. - 1993. - № 8; Конфликты в обществе. «Круглый стол» ученых // ОНС. - 1991. - № 1 та ін.

⁴Конфлікти у суспільстві: діагностика і профілактика: у 3-х частинах. - Київ-Чернівці. - 1995; Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства: у 2-х частинах. - Чернівці. - 1994.

«Політичний портрет України: становлення інституції багатопартійності й формування соціально-політичних орієнтацій електорату в процесі побудови відкритого суспільства»⁵. Цікавий підхід до проблеми формування предмету конфліктології та визначення основних понять і категорій цього нового в Україні напрямку досліджень міститься у «Словнику-довіднику термінів з конфліктології», що був створений авторським колективом під керівництвом М.І.Пірен та Г.В.Ложкіна. Це одна з вдалих спроб галузевого формування довідкової літератури, здійснених в Україні останнім часом⁶. Особливої уваги заслуговує аналіз конфліктних процесів у міждержавних стосунках, їх вплив на політичну стабільність та функціонування політичних систем, здійснений у підручнику «Політологія» за редакцією О.І.Семківа⁷. В іншій праці автор звертає увагу на функції конфліктів, що вони виконують в політичних системах суспільств перехідного періоду⁸. Порівняльний аналіз функціоналістичної та конфліктної парадигм здійснений в курсі лекцій з соціології Н.Й. Черниш⁹. Окремим проблемам теоретичного та практичного вивчення соціальних конфліктів присвячено ряд публікацій у вітчизняних наукових виданнях¹⁰.

⁵ Головаха Є.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України (досвід перших кроків незалежності та нові орієнтири). - Київ, 1994; Бекешкіна І.Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні. - Київ, 1994.

⁶ Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. Пірен М.І., Ложкіна Г.В. - Чернівці-Київ, 1995.

⁷ Політична стабільність і конфлікти. В кн.: Політологія / За ред. О.І.Семківа. - Львів, 1993.

⁸ Семків О.І. Політична система- український варіант // Наукові проблеми розбудови державності України. Вид. Науково-дослідного інституту "Проблеми Людини. Т.2. Тернопіль, 1995.

⁹ Черниш Н.Й. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Випуск 2. Львів, 1996

¹⁰ Головаха Є.І. Політична залученість населення // Політологічні читання. - 1992. - N 2; Паніна Н. Готовність населення до соціального протесту // Політологічні читання - 1992. - N2; Перебенісюк В.П. Соціальні конфлікти: становлення, стан, перспективи // Діалог. ДНТІ України, 28.06.1993. - N 1270. - УК93; Почепцов Г.Г. Чеченська криза очима конфліктолога // Права людини в Україні. - Вип. 11. - 1995; Нагорна Л.Г., Савельєв В.Л. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Український історичний журнал. - 1993. - N 9; Костенко Н.В. Кримський конфлікт: мораль проти права // Філософська і соціологічна думка. - 1991. - N 11 та ін.

Якщо проблемі вивчення конфліктів надається певна увага, то цього не можна сказати про саму теорію, аналіз та узагальнення якої ще не проведені українськими дослідниками. Кілька нарисів теорії, представлених в навчальних посібниках, звичайно, не можуть задовільнити всіх академічних та наукових потреб¹¹. Відсутності вітчизняних теоретичних праць не можуть замінити переклади творів деяких західних авторів. Це, як правило, невеликі нариси та статті, що з'явилися останнім часом в деяких українських та російських наукових виданнях і ще не набули широкого наукового осмислення¹². Це ж саме стосується вивчення історії політичної думки в контексті аналізу ідеї конфлікту. Такий підхід до аналізу історії політичних ідей є ще відносно новий для українських дослідників. Запропонована нами спроба аналізу ідеї конфлікту, що на Заході розглядається в руслі «історії ідей», безумовно, не може бути вичерпною і потребує належної уваги з боку вітчизняних істориків політичної думки.

Серед дослідницьких установ, що займаються вивченням конфліктів потрібно вказати на створений при Інституті соціології Російської Академії наук Центр з вивчення конфліктів, (керівник А.Г.Здравомислов) який видав уже п'ять випусків спеціалізованого

---

¹¹ Теория конфликта // Очерки истории социологической мысли / Под ред. А.А. Ручки, В.В. Танчера. - К., 1992; Социология конфликта // Социология. Материалы до лекційного курсу / За ред. В.М.Пічі. - Львів, 1996. Теория социального конфликта // История социологии / Под ред. А.Н. Елсуковой, А.А. Грицанова. - Минск, 1993;

¹² Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макроісторичній соціології // Філософська і соціологічна думка. - 1993. - № 6; Дарендорф Р. Елементи теорії соціального конфлікту // Социс. - 1994. - № 5; Преторіус Р. Теорія конфлікту // Поліс. - 1991. - № 5; Зенгхаас Д. Етнічні конфлікти: причини та шляхи розв'язання // Політологічні читання. - 1994. - №2;

бюлетня¹³. Слід відзначити, що російськими дослідниками нагромаджений значний досвід вивчення цієї проблематики¹⁴.

Вагомий внесок у розвиток теорії конфлікту належить західним теоретикам, які відображають основні напрями досліджень в рамках сучасної теорії конфлікту¹⁵. Головні концептуальні підходи до аналізу соціальних конфліктів представлені у працях Дж. Тернера, К.Фінка, Дж. Бернард, Р.Мака, Р. Снайдера та інших теоретиків конфлікту¹⁶. Історичні етапи розвитку теорії конфлікту розглядаються в працях американських та європейських істориків суспільної та політичної

¹³ Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технология разрешения. - Москва, 1991. - Вып. 1; Конфликты и консенсус. - М., 1991. - Вып. 3-4 та ін.

¹⁴ Запрудский Ю.Г. Социальный конфликт. - Ростов-на-Дону, 1992; Дмитриев А., Кудрявцев В., Кудрявцева С. Введение в общую теорию конфликта. - М., 1993; Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. - М., 1995; Михайлов В.А. Принцип «воронки» или механизм развертывания межэтнического конфликта // Социс. - 1993. - №5; Алексин В.П. Сущность, структура, типология и способы разрешения социальных конфликтов // Вестник МГУ. - 1991. - серия 12. - № 6; Проблемы конфликтологии // Социс. - 1993. - № 9; Колесова Л. Причины современных межэтнических и межконфессиональных конфликтов // Общественные науки и современность. - 1992. - № 4 та ін.

¹⁵ Dahrendorf R. Essays on the Theory of Society. - Stanford, California. - 1967; Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. - Stanford. - 1959; Dahrendorf R. Toward a Theory of Social Conflict // Journal of Conflict Resolution. - June 1958. - N 2; Coser L. The Function of Social Conflict. - Glencoe, Ill., 1956; Coser L. Conflict. Social Aspect // International Encyclopedia of Social Sciences. David Sills (ed.). - New York, 1968. vol.3; Coser L. Continuities in the Study of Social Conflict. - New York, 1967; Rex J., Key Problems of Sociological Theory. - London, 1961; Collins R. Conflict Sociology, Toward an Explanatory Science. - New York, 1975; Boulding K. Conflict and Defense. A General Theory. - New York, 1963;

¹⁶ Тернер Дж. Структура социологической теории. - М., 1985; C. F. Finc. Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict // Journal of Conflict Resolution. - 1968. - vol. XII. - N 4; Mack R.W., Snyder R.C. The Analysis of Social Conflict. Toward an Overview and Synthesis // Journal of Conflict resolution. - 1957. - vol. 1. - N1; Bernard J. The Nature of Conflict. - Paris, 1957 та ін.

думки¹⁷. Аналіз соціал-дарвіністичного напрямку суспільної теорії, в якому ідея конфлікту набула «позитивної» інтерпретації, здійснений американськими та європейськими дослідниками¹⁸.

Інтерес викликають роботи польських вчених, присвячені теоретико-методологічним проблемам вивчення соціальних конфліктів¹⁹. Якщо на Заході вивчення соціальних конфліктів, та й розвиток самої теорії конфлікту набули значного поширення то в Україні дана галузь досліджень лише утверджується серед традиційних суспільних дисциплін. Незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів даної проблеми, практично відсутні комплексні дослідження, які давали б змогу прослідкувати історичні етапи розвитку теорії конфлікту, огляд основних напрямів досліджень, що існують в рамках теорії, аналіз самого поняття конфлікту та ін. Відсутні також політологічні дослідження, які б по-новому пояснювали проблему влади, інтересу, політичного простору як основних детермінант та сфер розгортання конфліктів, а також звертали увагу на особливості політичних механізмів їх виникнення. Оскільки теорія конфлікту виконує подвійну екопланатійну функцію (пояснює не лише сам феномен конфлікту, а й особливості суспільної організації, причини

¹⁷ Martindale Don. *The Nature and Types of Sociological Theory*. - Boston, 1960; Timasheff Nicholas S. *Sociological Theory. It's Nature and Growth*. - New York, 1967; Cohen P.S. *Modern Social Theory*. - London, 1970; Becker H.S., Barnes H.E. *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*. - Cz.II. - Warszawa, 1965; Baszkiewicz J. *Ryszka F. Historia doctryn politycznych i prawnych*. - Warszawa, 1973; Szacki J. *Historia myśli socjologicznej*. - Warszawa, 1983; Janet P. *Historia doctryn politycznych*. - Poznan, 1923; Gella A. *Ewolucjonizm a początki socjologii*. Wroclaw, 1966;

¹⁸ Hoffstadter R. *Social Darwinism in American Thought*. - Boston, 1955; Ossowski S. *Wież społeczna i dziedzictwo krwi*. - Dzieła. - T.II. - Warszawa, 1966; Szczepański J. *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*. - Warszawa, 1967.

¹⁹ Sztumski J. *Konflikt Społeczny*. - Katowice, 1987.; Mucha J. *Konflikt i społeczeństwo: z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*. - Warszawa, 1978; Białyszewski H. *Teoretyczne problemy konfliktów społecznych*. - Warszawa, 1983; Morawski W. *Konflikt przemysłowy w Ameryce. Praktyka, ideologia, nauka*. - Warszawa, 1970; Pałuch A. *Konflikt, modernizacja, zmiana. Analiza i krytyka teorii funkcjonalistycznej*. - Warszawa, 1976 та ін.

виникнення масових суспільних рухів, війн та революцій), то її застосування в політології набуває особливого значення. Отже, все це актуалізує необхідність вивчення теорії конфлікту не лише для посилення наукового потенціалу політологічних досліджень, а й для її практичного застосування при аналізі складних суспільно-політичних процесів сучасної України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є створення концептуальної схеми розвитку теорії конфлікту на основі політологічного аналізу концепцій її основних представників. Виходячи з цього, в дисертації поставлені такі завдання:

- визначити методологічні засади конфліктного аналізу суспільно-політичних процесів для їх практичного застосування у вітчизняних дослідженнях;
- уточнити поняття конфлікту та систематизувати основні концептуальні підходи до проблеми вивчення суспільних конфліктів;
- виділити політичний аспект та дати політологічне розуміння соціального конфлікту для формулювання предмету політологічного аналізу цього суспільного явища;
- проаналізувати еволюцію ідеї конфлікту в тій частині історії політичної думки, що спирається на конфліктний образ світу. Це завдання нами розглядається як реконструкція основних історичних форм теорії конфлікту;
- дослідити особливості функціонування цієї ідеї під впливом політичних ідеологій в різні історичні періоди;
- встановити передумови виникнення та прослідкувати еволюцію наукової теорії конфлікту до початку ХХ ст.;
- здійснити порівняльний аналіз теоретичних моделей та концепцій авторів, що представляють основні напрями розвитку сучасної теорії конфлікту;
- проаналізувати спроби застосування елементів теорії конфлікту у дослідженнях сучасних суспільно-політичних процесів в Україні.

Теоретичною та методологічною основою дисертації є загальнологічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), методи політологічного аналізу (порівняльний, системний, структурний), принципи історизму, висновки теоретиків конфлікту про природу цього суспільного феномена, а також методологічні засади самої теорії конфлікту. Використано також окремі елементи з методології "історії ідей".

Наукова новизна роботи визначається самим підходом до постановки завдання роботи. Вона конкретизується через наступні положення і висновки, що виносяться автором на захист:

Вперше у вітчизняній політології застосовано комплексний історико-політологічний підхід до аналізу теорії конфлікту.

Створено концептуальну схему еволюції теорії конфлікту, що спирається на аналіз її історичних форм, визначення основних тенденцій розвитку у XIX ст, характеристику сучасних напрямів, що склались в її межах.

Дано порівняльний аналіз західних шкіл, що представляють основні напрями сучасної теорії конфлікту.

Систематизовано різноманітні концепції аналізу соціальних конфліктів, а також у формі таблиць подано їх основні класифікації.

Представлено власне розуміння та дано визначення поняття конфлікту, в якому конфлікт характеризується двома принципами: принципом взаємодії (інтерації) та принципом боротьби. Поєднання цих принципів відрізняє власне конфлікт від суміжних за змістом понять (ворожості, суперництва, конкуренції).

Конфлікт інтерпретовано як необхідний компонент суспільного життя, що властивий усім без винятку системам суспільства.

Встановлено функції конфлікту в політичній системі суспільства, які значною мірою залежать від типу політичного режиму, в рамках якого даний конфлікт має місце.

Визначено політичний аспект та подано політологічне розуміння соціального конфлікту, що разом можуть розглядатися як формування предмета політологічного аналізу цього суспільного явища.

Проаналізовано стан та перспективи розвитку конфліктологічних досліджень в Україні.

В науковий обіг введено значну кількість праць західних теоретиків, які ще не були досліджені з точки зору політологічного аналізу.

Теоретичне і практичне значення дисертації. Зроблені у процесі дослідження висновки дають змогу розширити теоретичні рамки проблематики конфлікту, виробити нові перспективні напрямки його аналізу. Особливо важливим, на наш погляд, є виокремлення методологічних засад теорії конфлікту для розвитку вітчизняної «науки про конфлікти». Водночас застосування теорії конфлікту в політології сприятиме розумінню конфліктних процесів у політичній системі суспільства, особливо у структурах влади, поширення практики політичних методів їх регулювання, уникнення напруженості у міжнародних стосунках. Ряд положень дисертації поглиблюють знання про суть конфліктних процесів у суспільстві, причини їх виникнення, зокрема у перехідному періоді при розв'язанні складних завдань трансформації у більш демократичні форми співжиття, і можуть прислужитися наступним дослідникам при вивченні різних аспектів конфлікту (наприклад можливостей його прогнозування та регулювання).

У дисертації проаналізовано велику кількість оригінальних праць західних теоретиків, які ще не набули широкого узагальнення в Україні, з якими автор мав змогу працювати під час стажування (1994-1995 рр.) в Міжнародній Школі Суспільних Досліджень при Інституті філософії і соціології Польської Академії Наук (м.Варшава).

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані для розроблення методології політичної теорії, вивчення історії політичних вчень, складання спеціалізованих курсів з історії політичної думки, соціології (наприклад, «Соціологія конфлікту»), політичної

соціології, соціальної психології та теорії міжнародних відносин, а також у навчальному процесі у вузах, технікумах, ліцеях при читанні вказаних дисциплін.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на наукових звітних конференціях кафедри політології Львівського університету в 1993-1996 рр., міжнародній конференції «Етнічні конфлікти» (Варшава, 1995), П'ятому міжнародному конгресі по Центральній та Південно-Східній Європі (Варшава, 1995), на засіданнях методологічного семінару Політологічного центру «Генеза» (Львів, 1996).

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження, його концептуальна структура і зміст зумовили поділ дисертації на вступ, чотири розділи, висновки і список використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми роботи, визначається мета, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, теоретична та практична цінність.

У першому розділі- "Методологічні засади вивчення суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів"- аналізується поняття конфлікту, уточнюється його зміст, виокремлюється політичний аспект та дається політологічне розуміння конфлікту, а також розглядаються основні підходи до вивчення цього суспільного явища.

Існуючі визначення конфлікту в основному відображають його суть, розкривають причини його виникнення та мотиви учасників конфлікту. Водночас в процесі дослідження зроблена спроба конкретизувати розуміння цього поняття з допомогою двох визначальних принципів динаміки конфлікту. Це принцип інтеракції (взаємодії), який означає активну взаємодію як мінімум двох сторін, та принцип боротьби, який визначається бажанням сторін нанести шкоду або знищити суперника. Виділення цих двох принципів необхідне для відмежування самого конфлікту від суміжних понять, насамперед від

ворожості, конкуренції та суперництва, а також внутрішньої боротьби, яку можна спостерігати як у окремих суб'єктів, так і суспільних груп. Звідси був зроблений висновок про те, що деструктивна взаємодія є визначальною рисою всякого соціального конфлікту.

Соціальним конфліктом автор визначає як деструктивну взаємодію щонайменше двох сторін, причинами якої є неспівпадання ціннісних орієнтацій, несумісність інтересів або недостатність ресурсів, а метою - збереження або зміна існуючих в системі відносин. Тому необхідною умовою виникнення конфлікту є наявність певної організації, в межах якої відбувається взаємодія суб'єктів конфлікту, соціальної структури, утвореної з диференційованих груп, інститутів влади. Іншими словами, для виникнення конфлікту необхідна певна система, що вміщує в собі всі названі структурні елементи.

В дисертаційному дослідженні **ворожість** розглядається як певний психічний стан, що може бути передумовою конфліктної поведінки; **суперництво**, як комплекс заходів, вибраних суперниками для демонстрації своєї вищості, переваги на шляху реалізації певних суспільних завдань, а **конкуренція** - як змагання за кращий доступ до обмежених ресурсів, що може набувати навіть форм боротьби, проте такої, яка ведеться лише визнаними в суспільстві морально-правовими нормами.

Разом з аналізом самого поняття конфлікту у розділі визначено головні критерії, за якими можна класифікувати конфлікти. Розглянувши декілька простих (однокритеріальних) та складних (багатокритеріальних) класифікацій автор, виділяє наступні критерії типологізації конфліктів: суб'єкт, зміст, форма прояву, форма боротьби, функції, розмах, час, причина.

В дослідженні проаналізовано соціологічний, соціально-психологічний та семантичний підходи до вивчення соціальних конфліктів. У зв'язку з цим було виділено **політичний аспект та політологічне розуміння** конфлікту, що разом можуть розглядатися як визначення предмету політичного аналізу конфлікту, а отже й формування політологічного підходу до його вивчення.

Політологічним підхід до вивчення конфліктів, на думку автора, полягає у аналізі специфіки політичної ситуації, в якій розгортається конфлікт, оцінці рівня складності проблеми, що була причиною його виникнення (тобто визначення рівня «політичного резонансу» конфлікту або виділення його політичного аспекту), а також визначенні основних політичних детермінант конфлікту, насамперед, владних функцій та повноважень, за які точиться конфлікт, впливу, який він здійснює на життя суспільства, особливо його політичної системи (аналіз функцій конфлікту) та засобів його вирішення, що вказують на тип політичного режиму, в рамках якого конфлікт має місце. Основними предметами політологічного аналізу конфлікту є влада як детермінант конфлікту та функції, які конфлікт виконує у політичній системі.

У другому розділі- "Основні історичні етапи еволюції теорії конфлікту"- здійснюється реконструкція історичних форм теорії конфлікту шляхом аналізу тієї частини історії суспільно-політичної думки, що спирається на конфліктний образ світу. Центральним поняттям у даному розділі виступає **ідея конфлікту**. Динаміка еволюції цієї ідеї простежується на основі методології " Історії ідей", тобто загостренні уваги на ціннісно-нормативних інтерпретаціях даного поняття в різні історичні періоди. Значна увага приділена інтерпретаціям ідеї конфлікту двома протилежними за змістом доктринами- соціал-дарвінізмом та марксизмом.

Встановлено, що ідея конфлікту була однією з основних (поряд з ідеєю порядку) та найдавніших ідей, навколо яких формувалися суспільно-політичні доктрини. Зароджена в політичній сфері, ідея конфлікту стосувалась головно політичної влади та держави. Від античних часів до початку Нового часу ідея конфлікту розглядалась як джерело змін (Геракліт), або як джерело могутності імперій (Полібій, Ібн-Халдун), або ж як необхідна умова об'єднання розділених держав (Макіавеллі, Боден). Оскільки всі без виключення мислителі були зайняті пошуками найефективніших форм державного устрою і правління, відношення до ідеї конфлікту, її ціннісні інтерпретації були в основному позитивні. Зміна інтерпретації прослідковується від

початку буржуазних революцій Нового часу, що особливо помітно у творах англійських мислителів Т.Гоббса, Д.Юма, А.Фергюсона. Фактично з цього часу можна говорити про зміну інтерпретації цієї ідеї не лише за змістом (різко негативна у Т. Гоббса), але й за формою. Так, Д.Юм, А.Фергюсон, а далі і Ж.Тюрго започаткували емпіричний підхід до розуміння конфлікту, як до певного факту, який можна пояснювати й вивчати. Можна стверджувати, що починаючи з XVIII ст. ідея конфлікту у формі конкуренційної боротьби з'явилась у теоріях французьких економістів, представників фізіократичної школи. Французькі вчені не лише почали розглядати ідею конфлікту у віднесенні до економічного життя, а й по суті змістили фокус досліджень. Для них об'єктом аналізу була не держава, а людське суспільство, в якому ведеться боротьба за обмежені ресурси. На це звернув увагу англійський економіст Т.Мальтус, який ввів у науковий обіг поняття «боротьби за існування». Ідея конфлікту з економіки повернулася в сферу суспільних відносин, де знову ж почала розглядатись в ціннісних категоріях.

XIX ст. знаменувало новий етап у розвитку ідеї конфлікту. Найбільш значним поворотом було застосування ідеї конфлікту в біології. Ч.Дарвін сприйняв цю ідею у формі боротьби за існування під впливом Т.Мальтуса і розвинув її у цілісну концепцію походження видів. Відтак ідеї конфлікту було надано наукового обґрунтування. Концепція Ч.Дарвіна, та й весь розвиток природознавства справили значний вплив на суспільну теорію. Положення англійського вченого про виживання найбільш пристосованих видів та боротьбу, що ведеться між ними на всіх етапах еволюції, знову були повернуті на соціальний ґрунт. Першим вченим, який назвав себе «соціал-дарвіністом», був англійський економіст Уолтер Беджгот. Аналізуючи процеси суспільного розвитку, він особливу увагу приділяв боротьбі як фактору інтеграції суспільства. В Америці подібні погляди мав В.Самнер, що досліджував звички та традиційні способи групової поведінки. Самнером були зроблені фундаментальні висновки про схильність індивідів оцінювати оточуючий світ через призму уявлень своєї соціальної групи, яку вчений назвав «етноцентризмом», їх здатність до

групової єдності та вияву ворожості щодо чужих груп, аналізованих ним в категоріях «ми-група» та «вони-група».

Ідеологічні орієнтації цих вчених були спрямовані на захист нових промислових груп Європи та США, що розпочали свою діяльність з початку ХХ ст. Це дає підстави розглядати їх як представників раннього етапу розвитку соціал-дарвінізму. Проте ідеям міжгрупової боротьби, спадковості та пристосування окремими дослідниками було надано нової інтерпретації, що відображене в ряді расистських теорій. В ідеологічному плані акцент був зміщений від відстоювання інтересів нових промислових груп до обґрунтування можливості расової селекції. Відбувся своєрідний поворот від «оборони» до «наступу». Цей поворот до вироблення позитивної «програми дій» представниками расово-антропологічної школи автор розглядає як початок другого етапу еволюції соціал-дарвінізму.

Огляд концепцій найбільш відомих представників цього напрямку таких, як А.де Гобіно, Х.С.Чемберлен, Дж.В.де Ляпуж та Ф.Гальтон, свідчить про відхід цих авторів від принципів наукового дослідження, підміну їх ідеологічними преференціями. Праці теоретиків расистського напрямку послужили основою для формування расистських ідеологій, найбільш нелюдською з яких став німецький фашизм під час Другої світової війни.

ХІХ ст. було позначене виникненням ще одного, не менш потужного напрямку суспільної думки, що спирався на ідею конфлікту - марксизму. Ідея конфлікту в доктрині марксизму функціонує на кількох рівнях: на рівні онтологічної теорії, що пояснює загальні процеси суспільного розвитку, на рівні теорії суспільно-економічної формації, що обґрунтовує необхідність соціальної революції, на рівні теорії класової боротьби та на емпіричному рівні при аналізі окремих історичних випадків. Разом зі спробою пояснення закономірностей суспільно-політичного розвитку марксизм, як суспільна програма, виконував також значну ідеологічну функцію.

Якщо соціал-дарвінізм в своїх двох формах в ідеологічному плані був спрямований на відстоювання інтересів правлячих груп Західної

Європи та США, то марксизм, як протилежна йому форма конфліктної ідеології, своїм завданням мав відстоювання інтересів робітничого класу.

Поряд з цими двома напрямками суспільної думки, які в більшій мірі виконували ідеологічні, а не наукові функції, в XIX ст. зародились основи наукової теорії, що спиралась на ту ж ідею конфлікту. Саме тому XIX ст. автор виокремлює як окремий етап еволюції цієї ідеї, а разом з тим зародження ранньосоціологічної теорії конфлікту, що виникла як своєрідна реакція на надмірну ідеологізованість суспільного знання. Відмінність наукової теорії конфлікту від двох форм соціал-дарвінізму та марксизму полягає у відході від ціннісних інтерпретацій ідеї конфлікту, визнання конфлікту об'єктивною реальністю, яку можна вивчати і аналізувати.

Соціологічна теорія конфлікту формувалась на ґрунті тих самих постулатів органіцизму та еволюціонізму, що й концепції соціал-дарвіністів. Через це праці раних теоретиків конфлікту, особливо Л.Гумпловича, більшість істориків суспільної думки розглядають в рамках соціал-дарвінізму. Аналізу цієї концепції було приділено більше уваги. В результаті автором зроблено висновок про методологічну некоректність такого підходу. На наш погляд, його концепцію слід розглядати не в руслі соціал-дарвіністичного напрямку, а як таку, що дала початок ранньо-соціологічній теорії конфлікту.

Послідовниками Л.Гумпловича в Німеччині та Австрії були Ф.Оппенгеймер та Р.Рагценхофер. Оригінальність концепції утворення держави Ф.Оппенгеймера полягає у залученні численного історичного матеріалу та застосуванні економічного аналізу процесів класової диференціації, спрямованого проти концепції К.Маркса. Основний аргумент Оппенгеймера полягав у твердженні про те, що класова диференціація не може виникнути в Європі в результаті заселення германськими племенами всіх вільних земель. Тому право на першочергове придбання землі було радше політичним, ніж економічним.

Г. Ратценхофер свою увагу зконцентрував на проблемі інтересу, який він розглядав як самостійну одиницю соціального процесу. Інтерес, як соціальна реконструкція біологічних потягів, виступає у Ратценхофера основою асоціації чи дисоціації індивідів. В залежності від спрямування інтересу, конфлікт в цих процесах відіграє інтегруючу або дезінтегруючу роль. Сформульовані Ратценхофером ідеї про можливість регуляції суспільних конфліктів згодом були розвинуті в сучасній теорії конфлікту.

Якщо Оппенгеймер обгрунтовував свою концепцію виходячи з економічного аналізу, а Ратценхофер спирався на психологічні чинники, то як перший, так і другий поділяли основну тезу Гумпловича про насильницький шлях утворення держави. Тому ранньосоціологічну теорію конфлікту з її особливою увагою до проблеми утворення держави можемо визначити як своєрідну «теорію завоювань». Такий підхід при розгляді концепцій утворення держави поділяють деякі історики політичних вчень та правознавці.

Представниками ранньої теорії конфлікту були вироблені засади наукового дослідження та запропоновані основні підходи до аналізу конфлікту як суспільного явища. Для піонерів соціологічної теорії конфлікту характерним було погодження щодо наступних тез, які лягли в основу сучасної теорії конфлікту:

- 1) конфлікти є істотною рисою історії; хоч вони і мають різний характер, але виступають суттєвими чинниками розвитку;
- 2) поділ на пануючих і підданих є вічним; таким самим є виникаючий з цього конфлікт;
- 3) конфлікти спричиняють до зростання згуртованості ширших груп.

У третьому розділі дисертації- "Сучасна теорія конфлікту: основні підходи до проблеми аналізу суспільства"- здійснюється політологічний аналіз теоретичних моделей та концепцій авторів - представників сучасної теорії конфлікту. Під політологічним автор розуміє аналіз тих структурних елементів теорії (основних понять та категорій), які належать до предмета політологічних досліджень

(держави, влади, інтересу, авторитету) та того, як вони функціонують в теоретичних моделях окремих авторів.

В дисертації визначаються основні принципи, на яких сформулась методологія сучасної теорії конфлікту. До них впершу чергу належать теоретичні положення Г.Зіммеля про функціональне призначення конфлікту, його характеристика як «нормального» суспільного явища, яке піддається науковому аналізу. Іншою складовою, на наш погляд, є праці основоположників соціології політики, автори яких ще відомі як представники теорії еліт. Саме вони акцентували увагу на особливостях нерівномірного розподілу влади-однієї з основних детермінант всякого політичного конфлікту.

Третьою основною ланкою виступають загальнометодологічні засади сучасного політичного аналізу суспільства, сформульовані в положеннях А.Бентлі та М.Вебера. Висновки останнього про необхідність об'єктивного «незаангажованого» аналізу суспільних явищ увійшли до загального фонду суспільного знання.

Нарешті, четвертою складовою сучасної теорії конфлікту є теоретичний напрямок суспільних досліджень, представлений вченими Франкфуртської школи.

Разом з визначенням інтелектуальних джерел, на яких сформулась методологія сучасної теорії конфлікту, було виділено дві тенденції або напрямки її розвитку у ХХ ст. Це «критичний» та «аналітичний» напрямки, що існують паралельно, проте становлення сучасної теорії конфлікту значною мірою було зумовлене домінацією останнього. «Критичному» рівню розвитку теорії відповідала діяльність Франкфуртської школи, пік активності якої припав на кінець 40-х - початок 50-х рр. ХХ ст. Представники цієї школи розвивали «критичний» напрямок суспільних наук, що часто ототожнюють з неомарксизмом. Теоретики «аналітичного» напрямку - це представники молодшої генерації, які визнають, що конфліктна перспектива є центральною для розвитку «об'єктивної» або «наукової» суспільної теорії. В межах цього напрямку здійснено політологічний аналіз концепцій чотирьох авторів: Р.Дарендорффа, Л.Козера,

Дж.Рекса та Р.Коллінза, що дає підстави класифікувати їх як основні підходи до аналізу суспільно-політичних процесів, які склалися в сучасній теорії конфлікту. Концепції Р.Дарендорфа та Л.Козера ще Дж.Тернером визначені як діалектична теорія конфлікту та конфліктний функціоналізм. Що ж до концепцій Дж.Рекса та Р.Коллінза, то автор представив їх як інституціональний та загальнометодологічний підходи в рамках даної теорії.

Виділяючи ці чотири напрямки сучасної теорії конфлікту, автор підкреслює їх належність до однієї історичної традиції, що розглядає суспільні процеси, виходячи з конфліктного образу світу. Така тяглість історичної традиції запевнила автору можливість розгляду теорії конфлікту як окремого напрямку соціогуманітарного знання, як певної парадигми, що склалась в суспільно-політичній думці на противагу парадигмі «функціоналізму».

У четвертому розділі- "Розвиток та застосування теорії конфлікту при аналізі суспільно-політичних процесів в Україні"- розглядається сучасний стан вітчизняних досліджень проблематики конфлікту та розкриваються можливості застосування теорії для вивчення сучасних суспільно-політичних процесів. При цьому аналіз показав, що незважаючи на пожвавлений розвиток цієї проблематики, якісний рівень досліджень вимагає бути кращим. У нас ще й сьогодні не набереться й десяти робіт, в яких проблема дослідження конфлікту чи конфліктного аналізу суспільства була би поставлена на належний методологічний ґрунт. Тому головна увага дослідника була зконцентрована на працях тих авторів, які цій проблемі приділяють найбільше уваги. Серед них потрібно відзначити роботу І.Е.Бекешкіної " Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні" та Є.І.Головахи "Стратегія соціально-політичного розвитку України". Загалом автори правильно визначають причини стримування суспільних конфліктів в Україні (це і страх населення перед виникненням гострих конфліктів, самоорганізація його економічного життя, відносна свобода дрібного підприємництва, тощо). Проте без відповіді залишилися головні питання: чи потрібно за сучасних умов в Україні чекати

виникнення широкомасштабних акцій протесту? та, чи реально взагалі будь-яке прогнозування стосовно можливостей вибуху конфліктів?

Автор, спираючись на методологію окремих теорій конфлікту спробував відповісти на ці питання. Так, згідно теорії відносної депривації конфлікт виникає тоді, коли група починає усвідомлювати, що вона позбавлена чогось у порівнянні з іншою групою. Таким чином, відсутність іншої групи для порівняння може розглядатись як один з можливих факторів стримування конфлікту.

Інша теорія цього напрямку - мобілізації ресурсів - необхідною передумовою виникнення конфлікту називає наявність лідерів, які здатні мобілізувати людське незадоволення, образи, агресивність (що є ресурсами) для колективних акцій протесту. Відсутність таких лідерів також пояснює причини стримування конфлікту.

Врешті, виходячи з пропозицій теорії революції, вірогідність соціального вибуху не є найбільшою тоді, коли становище широких мас населення постійно погіршується (що ми маємо в Україні), а лише тоді, коли довший час їх ситуація покращувалась і раптом зазнала різкого погіршення. Дослідження показують, що вимоги населення зменшуються в міру погіршення ситуації. Виходячи з пропозицій даної теорії, найбільша ймовірність соціального конфлікту в Україні настане під час покращення ситуації, коли бажання ще більше покращити свої умови зростуть, а можливості для їх задоволення будуть недостатніми. Іншими словами, у ситуації, коли населення відчує, що становище покращилося і раптом настане загроза втратити те, що вже досягнуто, ймовірність виникнення конфлікту буде найбільшою.

Що ж стосується можливостей прогнозування конфліктів, то автор схильний вважати, що ситуація протистояння між "владою" та "народом" (початкова фаза конфлікту) може тривати безконечно довго, а точніше, доти, доки партія влади до кінця не розтратить експлуатований нею потенціал державності, після чого роль незначного каталізатора може відіграти будь-який чинник, здатний мобілізувати потенційно готових громадян для участі у стихійних формах політичної активності.

Цей факт зумовлює й певні практичні рекомендації. Перше. Увага українських дослідників повинна бути звернута на опанування світового досвіду вивчення проблематики конфлікту та на розвиток власних досліджень з врахуванням специфіки українського суспільства.

Друге. Необхідність розвитку вітчизняної науки про конфлікти не вимагає додаткового обґрунтування. В цьому плані необхідним є не лише оволодіння методологічними засадами самої теорії конфлікту, а й вирішення ряду завдань організаційного плану: визначення щодо напрямків досліджень (наприклад, вивчення специфіки етнічних конфліктів); розробка окремих проблем (виникнення, динаміки, регулювання конфліктів), пристосування української термінології до існуючих в літературі стандартів.

Третє. Дослідження теоретичного та науково-практичного плану повинні виконувати не лише пізнавальну, а й прогностичну функцію. Тому використання елементів теорії конфлікту в політології видається особливо корисним в плані попередження можливих внутрішніх та міждержавних конфліктів.

Четверте. Наукові пошуки не повинні обмежуватися аналізом абстрактних методологічних схем та підходів, а спрямовуватись на поширення знань про конфлікт як нормальне явище громадського життя, на формування відповідної поведінки у конфлікті, вироблення своєрідної «культури конфлікту», яка за умови неупередженого аналізу своїх дій та дій іншого повинна сприяти розвитку широко зрозумілої «культури компромісу». Остання, на думку автора, повинна стати одним з головних елементів політичної культури всього українського суспільства.

У Висновках дисертації підведено підсумки проведеного дослідження та викладено практичні рекомендації щодо розвитку проблематики вивчення конфліктів в Україні.

Ключові слова : конфлікт, поняття конфлікту, теорія конфлікту, ідея конфлікту, суспільний конфлікт, політичний аспект конфлікту, політологічний підхід до аналізу конфлікту, конфліктна модель, конфліктна парадигма, конфліктологія.

Список публікацій автора:

Деякі проблеми теорії конфліктів та насилля (до проблеми утворення держави) // Генеза. Філософія, Історія, Політологія. м. Львів, N1(3) 1995, (0,5 арк.).

Теорія конфліктів: методологічні засади // Студії Політологічного Центру "Генеза", м. Львів, 1995, N4 (0,5 арк.).

Розвиток теорії конфліктів в працях Ф.Оппенгеймера та Г.Ратценхофера // Студії Політологічного Центру "Генеза", Київ, 1995, N5 (0,75 арк.).

Методологічні засади вивчення суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів. // Студії Політологічного Центру "Генеза", м. Львів, 1996, N2 (В друці).

АННОТАЦІЯ

Мациевский Ю.В. Теория конфликта: историко-политологический анализ. Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности - 23.00.01 - Теория и история политической науки. Львовский государственный университет им. И.Франко. Львов, 1996.

Диссертация посвящена исследованию методологических основ теории конфликта исходя из анализа её исторических форм (от античности до нач. XIX в.), рассмотрения главных тенденций развития в XIX веке (социал-дарвинизм, марксизм, социологическая теория конфликта), сравнительной характеристике концепций современных представителей (Р. Дарендорфа, Л. Козера, Дж. Рекса, Р. Коллинза).

Рассматриваются теоретические вопросы анализа социальных конфликтов, представлена их детальная классификация, сформулировано авторское видение политологического подхода к анализу этого общественного феномена.

ANNOTATION

Matsiyevski Yuri V. Conflict Theory: Historical- Politological Analysis.

The candidate thesis (manuscript) submitted for obtaining the degree of Candidate of Political Science / Speciality 23.00.01- The Theory and the History of the Political Science. Lviv State University, Lviv-1996.

The thesis is dedicated to the investigation of the methodological grounds of the conflict theory. The research based on the analysis of the historical forms of the conflict theory (from Antiquity to the beginning of XIX century), elucidation of main tendencies of its development in XIX century (social darwinism, marxism, sociological conflict theory) and comparative analysis of the concepts of the contemporary scholars (Ralf Dahrendorf, Luis Coser, John Rex, Rondal Collins) who represent the main approaches within contemporary conflict theory.

A special attention has paid to the theoretical problems of the analysis of social conflicts. The author presents his own vision of the political science approach to the study of social conflicts.

ЗМІСТ

Підписано до друку 4.11.96. Формат 60x84/16. Папір друк. №1.
Друк офсет. Умовн. друк. арк. 2,6. Умовн. фарб. відб. 2,6. Обл.-вид.
арк. 2,8. Тираж 100. Замовлення 276.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського держуніверситету
Ім. І.Франка. 290602 Львів, вул. Університетська, 1.

AB 36.073